

TEFSİR İLMİNİN MAHİYETİ¹

Doç. Dr. Mehmet DEMİRÇİ *

Özet:

Tefsir ilminin mahiyeti üzerinde düşünmek, tefsir ilmi ile uğraşan ilim adamları için varoluşsal bir öneme sahiptir. Tefsir nedir, bir ilim midir, nasıl bir ilimdir, ilimler içinde nerede durmaktadır, ilimler sistematüğinde neye ve hangi amaca hizmet etmektedir? Gibi sorular tefsir ilminin mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olması bakımından önem arz etmektedir. Tefsir ilminin Kelamullah'ın manasını ve maksatlarını açıklığa kavuşturmayı amaçlaması bakımından diğer dinî ilimler içinde bir sadaret hakkı bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durum onun dinî ilimlere zemin hazırlayıcı bir nitelik arz etmesinden ileri gelmektedir. Çünkü tefsir ilmi, murâd-ı ilahîyi anlamak üzere doğrudan Kur'an ile irtibat kurmanın yolunu ve usulünü kendisine konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İlim, Mahiyet.

The Nature of the Qur'anic Exegesis

Abstract:

Thinking about the nature of Qur'anic Exegesis identity has an existential presupposition for scholars dealing with tafsir scholarship. What is Qur'anic Exegesis, a science, what kind of science, what is his position in religious sciences? What purpose it serves in the system of religious sciences? These and other questions are important in helping to understand the nature of Qur'anic Exegesis. We can easily say that the science of Qur'anic Exegesis, has a priority in other religious sciences in order to clarify the meaning and aims of Kelamullah. This is because he has a qualitative background to religious scholarship. Because Qur'anic Exegesis has taken the subject of direct contact with the Qur'an in order to understand God's purpose.

Keywords: Qur'anic Exegesis, Science, Identity.

¹ Bu makale, 15-16 Mayıs 2010 tarihinde İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından düzenlenmiş olan "Tefsir Nasıl Bir İlimdir?" konulu tartışmalı ilmî toplantıda "Tefsir İlminin Özellikleri ve İlimler İçindeki Yeri" başlığıyla sunulmuş ve yayınlanmış olan müzakere metninin gözden geçirilmiş halidir.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hmehmetdemirci@hotmail.com

1. Tefsir İlminin Tanımı ve Mahiyeti

Kaynaklarda tefsir ilminin tanımına yönelik çeşitli ifadeler zikredilmiştir. Tefsir tarihinde önemli yere sahip olan bazı şahsiyetlerin yapmış oldukları tanımlar şöyledir:

“Tefsir, Kur’an lafızlarının telaffuz şeklini, delalet ettikleri anlamları, yalnız başına ve terkip halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümleri, terkip halinde kullanıldıklarında oluşan manaları ve bunları tamamlayıcı nitelikte olan diğer hususları inceleyen bir ilim dalıdır.”² Ebu Hayyan’a (745/1344) ait olan bu tanım, bizzat kendisi tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

“İlim”den kastımız bütün ilimleri içeren bir cins ismi; “Kur’an lafızlarının telaffuz şekli”nden kastımız kıraat ilmi; “Delalet ettikleri anlamlar”dan kastımız, lügat ve dil ilmi; “Yalnız başına ve terkip halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümler”den kastımız sarf, irap, beyan ve bedi ilmi; “Terkip halinde kullanıldıklarında oluşan manalar”dan kastımız mecazî delaletler; “Bunları tamamlayıcı diğer hususlar”dan kastımız ise nesh, sebebi nüzul, kıssa vb. konulardır” diyerek tefsir ilminin tanımına açıklama getirmiştir.

Bedreddin ez-Zerkeşî’nin (794/1392) tanımına göre tefsir, “Hz. Muhammed (sav)’e indirilmiş olan kitabın anlaşılması, manalarının açıklanması, hükümlerinin ve hikmetlerinin açığa çıkarılması kendisi vasıtasıyla bilinen ilimdir.”³ Celaleddin es-Süyûtî’nin (911/1505) tanımı da bu çerçevededir.⁴

Tefsir ilminin mahiyetine yönelik veciz bir eser yazmış olan Süleyman Kafiyeci’nin (879-1474) tefsir ilmi tanımına yönelik ifadeleri şöyledir: “Tefsir ilmi: Murada delalet etmesi bakımından Yüce Allah’ın kelimini, beşer gücü nispetince araştıran bir ilimdir.”⁵

Bu tanımları değerlendirmeye geçmeden önce, Molla Fenârî’nin (834/1431) tefsir ilmi tanımlarına ilişkin yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerine temas etmek istiyoruz. İsağoci’ye yazmış olduğu şerhten mantık ilmi ile iştigal ettiği bilinen⁶ Molla Fenârî’nin tanımlar üzerindeki değerlendirmeleri dikkat çekicidir.

² Ebu Hayyan Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhit*, Kahire, 1983, I, 14.

³ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi’l-Kur’an*, Beyrut, 2006, I, 27.

⁴ Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulumi’l-Kuran*, Beyrut, 2008, s. 759.

⁵ Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kafiyeci, *et-Teysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsir*, Dimeşk, 1990, s. 150-151.

⁶ Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, 1955, I, 414.

Molla Fenârî, ilk olarak *el-Keşşaf* şarihlerinden Kutbüddin er-Râzî'nin (766/1364) bu ilme ilişkin “Kur'an-ı Mecid'den Allah'ın muradının araştırıldığı ilimdir” şeklindeki tanımını ele alır. Buna göre, kıraat, nasih mensuh, esbabı nüzul, nüzul sırası, Mekki Medeni vb. tarihi ve dille ilgili araştırmalar tefsir ilmi tanımına dâhil olurken, bunlarla birlikte Kelam ve Fıkıh gibi araştırmalar da dâhil olmaktadır. Çünkü bu ilimler de Kitap ile sabit olup, muradullahı Kur'an'dan araştırmaktadırlar. Molla Fenârî, Kelam ve Fıkıh gibi ilimleri de tefsire dâhil etmesi sebebiyle Kutbüddin er-Râzî'nin yapmış olduğu tefsir ilmi tanımının *efrâdını câmi ve ağyârını mâni* olamayacağını söyler. Ona göre, bu hususu fark eden Taftazânî (792/1390) bu ifadelerden sarfi nazarla tefsir ilmini şu şekilde tarif etmiştir: Tefsir İlmi, “Murad-ı ilahiye delalet etmek bakımından Kelamullah'taki lafızların ahvalini araştıran ilimdir.”⁷ Molla Fenârî'nin ifadesine göre, Taftazânî tefsir ilmi tanımına “lafızların halleri” ifadesini eklemekle kıraat, nesh, sebebi nüzul, Mekki Medenî vs konuları tanıma dâhil etmiş, “murada delalet” haysiyetiyle de Kelam, Fıkıh ve edebî ilimleri tanım dışında bırakmıştır. Fenârî'ye göre “Edebî İlimler” de⁸ Kelamullah'ı araştırma konusu yapabilirler, ancak bunların amacı asıl maksat olan Allah'ın muradının araştırılması olmayıp, mutlak olarak bir kelamın araştırma konusu edinilmesi gibidir. Molla Fenârî, burada Taftazânî'nin tanımına birkaç bakımdan itiraz edilebileceğini belirtir:

Birincisi, lâfzî araştırmalar her zaman kastedilen mananın tayininde etkili değillerdir. Mesela kıraat ilmi tefsir ilminden bir cüz iken, (kıraatin) imâle, medd, kasr, itâle gibi konuları lâfzî araştırmaya dâhil oldukları halde kastedilen mananın keşfinde doğrudan etkili değillerdir.⁹

Molla Fenârî'nin Taftazânî'nin tanımına ikinci itirazı, tanımda geçen “murad” ifadesinden dolaydır. Ona göre burada geçen “murad”dan kasıt, mutlak olarak herhangi bir kelamın maksadını tayin etmek ise bu durumda “Edebî İlimler” de tefsir ilminin tanımına girmektedir.¹⁰ Şayet Allah'ın bizzat gerçek muradının tayini söz konusu ise bu durumda tefsir araştırmasının bunu gerçekleştirmesi mümkün değildir. Çünkü tefsir, ya

⁷ Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yan: Tefsirü'l-Fatiha*, İstanbul, h. 1325, s. 5.

⁸ “Edebî İlimler” tabiri, Arap lisanı, Edebiyat ve şiiri ile eski Arap tarihi gibi bilgilere delalet eder. Tefsir, Hadis, Fıkıh ilimleri ise âdab ilimlerinin dışında sayılmaktadır. Bkz. M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Âdab-ı Muâşeret; Görgü Kuralları*, İstanbul, 1989, s. 22.

⁹ Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yan: Tefsirü'l-Fatiha*, s. 4.

¹⁰ Taftazânî'nin “murad” lafzı ile kastının mutlak bir kelamın değil, Allah kelamının muradı olduğu tanımda yer alan “Kelamullah” kelimesinden anlaşılmaktadır.

ahad rivayetler yardımıyla, ya da Arap diline dayalı dirayet yöntemiyle hareket etmektedir ki, bunların her ikisi de zannî olup, herkesin anlayış kapasitesine göre farklılık arz etmektedir. Fenârî'nin üçüncü itirazı, tanımında yer alan “araştıran ilim” ifadesinedir. Ona göre bu ifade, bir takım usul ve kaideleri gündeme getirmektedir; halbuki tefsir ilmi için, bazı durumlar hariç, cüzilerin üzerine bina edileceği küllî kaideler mevcut değildir. Tefsir bu birkaç yerin dışında başkalarından yardım alma yöntemiyle faaliyet gösteren bir ilimdir.¹¹

Tefsir ilmine dair yapılmış tanımları bu şekilde değerlendiren Molla Fenârî, bu endişeleri bertaraf etmeyi amaçlayan şöyle bir tarif yapmıştır:

“Kur'an oluşu ve –bilgi ya da zan yoluyla- muradullaha delaletleri bakımından insan gücü nispetince Kelamullah'ın hallerini bilmektir.”¹² Molla Fenârî, yapmış olduğu bu tanımlamayla, önceki tanımlarda açık kalan bazı noktaları tamamlamayı amaçlamıştır. Burada dikkat çeken hususları şöyle izah edebiliriz. Tarifte yer alan muradullah ifadesi, “bilgi ya da zan yoluyla” şeklindeki ibaresiyle kayıt altına alınmıştır. Molla Fenârî, muradullaha delaleti “bilgi ya da zan” ifadesi ile tahsis etmek suretiyle müfessirlerin ayetlerin tefsirine ilişkin yapmış oldukları açıklamaların her durumda kesin bilgi anlamına gelmediğine dikkat çekmiştir.

Molla Fenârî'nin tarifindeki diğer bir husus da “Tefsir İlmi”nin usulüne/yöntemine yönelik olmuştur. Molla Fenârî burada “araştıran ilim” ifadesinin yerine “bilmek, haberdar olmak” anlamına gelen marifet kelimesini kullanmıştır. Ona göre tefsir çoğu zaman, küllî kaidelerden değil, verili bilgilerden hareket eden bir anlama yöntemiye sahiptir. Bu yüzden tefsir ilmi hakkında “belli kural ve kaidelere göre” araştırmak demek olan “bahs” kelimesini kullanmak yerine, belli bilgileri bilmek anlamına gelen “marifet” kelimesini tercih etmiştir. Molla Fenârî'nin açıklamaları, tefsir ilminin mahiyetine ilişkin bazı tespitleri ihtiva etmesi dolayısıyla önemli bir yere sahiptir.

Tefsir ilmine getirilen tanımlar ile Molla Fenârî'nin açıklamaları dikkate alındığında bunun arka planında tefsir ilminin mahiyetine ilişkin iki farklı yaklaşımın bulunduğu görülür. Burada tefsir ilminin mahiyetinin yapısal olarak tasavvurî mi, yoksa tasdikî mi olduğu¹³ meselesi belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha

¹¹ Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yan*, s. 5.

¹² Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yan*, s. 5.

¹³ Mahmut Kaya, “Tasavvur”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 126-127.

derine inildiğinde ise bu ayrımın tefsir-tevil ayrımına dayandığı düşünülebilir. Bunlardan birisi tefsir ilmini tasavvurât türünden kabul ederken, diğeri onu tasdikât türünden bir ilim olarak kabul eder.

Tasavvur ve tasdik, Mantık'ta bilgiyi tasnif etmek üzere kullanılan iki kavramdır. “Eğer bilgi, kavram ve tasarım düzeyinde bulunuyor, olumlu ya da olumsuz bir hüküm bildirmiyorsa tasavvur adını alır. Tasdik ise en az iki tasavvur ve bunların arasındaki ilişkiyi belirleyen bir bağlaçtan meydana gelen cümle olup buna önerme denir. Bir başka deyişle tasavvurlar arasında ilişki bulunduğunu ya da bulunmadığını bildiren cümleye tasdik adı verilmektedir.” Muhammed Hüsyen Zehebî (1397/1977), bu ayrımı daha açık bir dille ifade etmekte ve bu görüş sahiplerine atıfta bulunmaktadır; mesela, Abdulhakim'in (Abdulhakim b. Muhammed el-Hindî Siyalkutî, 1067/1656), tefsir ilminin tasavvurât türünden olduğunu söylediğini belirtir. Ona göre tefsir ilminden maksat, lafızların manalarının bilinmesidir ki bu da lafzi tanımlardan ibarettir. Ancak Seyyid'e göre tefsir ilmi tasdikât türünden olup, bu da lafızların söz konusu manalara geldiğine hüküm vermek anlamına gelmektedir; bu bakımdan tefsir tasdikât türünden bir ilimdir.¹⁴

Tasavvur ve tasdik şeklinde ifade edilen bu yaklaşım farklılığının tanımlar üzerindeki yansımalarını, onları iki gruba ayırarak değerlendirmek mümkündür:

Birinci grupta tefsir ilmine ilişkin tanımlama yapılırken, Ulumu'l-Kur'an'ın temel konuları sayıldıktan sonra, bunların bilinmesine “tefsir ilmi” denilmiştir. Mesela, Zerkeşî, Molla Fenârî ve Süyûtî'nin zikrettikleri tanımlarda, “araştırma” ve “muradullahı keşf etme” ifadelerine yer verilmediği görülür. Tefsir ilmine bu türden bir tanım yapanların bu ilmin tasavvurî yönünü dikkate almış oldukları anlaşılmaktadır. Zaten tanımların hemen ardından, söz konusu bilgilerden haberdar olunması bağlamında, bu ilmin yararlandığı/yararlanması gereken kaynakları¹⁵ zikretmeleri dikkat çekicidir. Bununla muhataplara bildirmek istedikleri husus, Molla Fenârî'nin ifadesiyle, tefsirin çoğunlukla dışardan yardım alma/başka kaynaklardan yararlanma yöntemiyle işleyen bir ilim olduğudur.

¹⁴ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire, 1976, I, 31.

¹⁵ Bu yaklaşıma göre Tefsir Usulü/yöntemi genel olarak Ulumu'l-Kur'an eserlerinin muhtevasında yer alan bilgilerden yararlanmak anlamındadır. Süyûtî'nin Ulumu'l-Kur'an isimli eserinde yer alan konu başlıklarının birçoğunda “marifet” ifadesinden bu husus anlaşılmaktadır.

İkinci grup tanımlarda ise tefsir ilmine tasdikî bir yaklaşımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu tanım sahipleri tefsir faaliyetini sadece tefsire dayanak teşkil eden belli bilgileri/konuları bilmek, onlardan haberdar olmak şeklinde görmemişler, bununla birlikte tefsir ilminin araştırma/inceleme (bahs/nazar) türünden bir ilim olduğunu vurgulamışlardır. Araştırma/inceleme ifadesinin kullanılmış olması, bunun ardında belli bir yöntemin bulunduğu hissettirmektedir. Bu bakımdan ikinci grup tanımlar “Tefsir Usulü” açısından daha fazla önem arz etmektedir. Tefsir ilmine bu açıdan yaklaşan Râgıp el-İsfahânî (502/1109?), Tûfî (716/1316), Kafiyeci, Dihlevî (1176/1762) gibi müelliflerin eserleri ¹⁶ dikkate alındığında, bunların sair Ulumu'l-Kur'an türü eserlerden farklı bir çerçeveye sahip olduğu görülecektir.

Bu türden tanımlarda mananın keşfi üzerine bir de “muradullah” ve “delalet” olgusu ¹⁷ eklenmektedir. Tefsir ilminin konusuna yer verilirken açıklanacağı üzere, manaların lafzi bakımdan keşf faaliyetinde belli bir aşamaya gelindikten, başka bir ifadeyle “tam ve kusursuz bir lafzi tahlil faaliyetinden sonra”, ¹⁸ muradullahın araştırılması bu ikinci türden tanımın başlıca amacı olarak görülmektedir. Bu bakımdan tanımlardaki muradullah ifadesinin birinci grup tefsir anlayışını daha ileri götüren bir amaca hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Tefsir ilmine bu açıdan yaklaşan yakın dönem müfessirlerinden Tahir b. Aşûr (1394/1973), tefsir ilminin mahiyetini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İbn Aşûr, tefsire genişletilmiş anlamda ilim denebileceğini kaydeder. Ona göre ilim kelimesi, mutlak anlamda kullanıldığı zaman bununla a) İdrak (Mantıkçıların “ilim ya tasavvur, ya da tasdik” sözü bu anlamdadır), b) Akıl denilen meleke, c) Kesin kabuller, d) Küllî Kaide (Bir ilmi ispat sadedinde kullanılan önermeler) kastedilir.

İbn Âşûr,'a göre tefsir ilminin konuları bu tür önermelerden oluşmamaktadır ve bu yönüyle küllî bir özelliğe de sahip değildir aslında. Aksine onlar çoğunlukla cüz'î tasavvurlardır. Çünkü tefsir ilminde geçen meseleler ya lafızların açıklanması veya manaların çıkarımı şeklindedir. Lafzî açıklamalar aslında tanımlama türünden açıklamalardır. Mana çıkarımları ise iltizami delalet türünden olup bunlar önerme demek değildir.

¹⁶ Tefsir Usulü kavramının ve konularının şekillenmesinde bu eserlerin önemli bir yeri olacaktır.

¹⁷ Önemli Tefsir Usulcülerinden olan Kafiyeci bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Usul konusunda bunlara ayrıntılı olarak yer verilecektir.

¹⁸ M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak: Kur'an-ı Kerimin Nüzul Sırsına Göre Tefsiri*, Ankara, 2006, I, 12.

Mesela “Din (hesap) gününün mutlak Hâkimi” mealindeki ayette geçen “din günü” için, “bu ceza günüdür” şeklinde açıklama yapmak bir önerme değildir. Aynı şekilde “Hamileliği ve süttten kesmesi de yaklaşık otuz ay sürdü” mealindeki ayeti “süttten kesmesi ise yaklaşık iki yıl sürdü” mealindeki ayetlerden, hamileliğin en az süresinin altı ay olduğunu çıkarmak da bir önerme sayılmaz. Bunlardan birincisinde lafzi bir tanımlama, ikincisinde ise bir delalet türü söz konusudur.

Buna rağmen ilke olarak lafızlarının tefsiri meselesi başlı başına bir ilim sayılmıştır. Muhtemelen şu altı nedenden birisi dolayısıyla bu böyle kabul edilmiştir.

1- Tefsirin konuları pek çok bilginin ve küllî kaidenin çıkarımına yardımcı olmaktadır. Bu türden bilgiler, başka bilgilere bir zemin oluşturması dolayısıyla küllî kaidelerden sayılmıştır. Bu yönüyle tefsirin ilim kabul edilmeye furuundan daha layık olduğu düşünülebilir.

2- Filozofların ilim taksimlerinde küllî kaidelerin akli ilimlerde şart olduğu belirtilmiştir. Şer’î ve edebî ilimlerde böyle bir şart söz konusu değildir. Bilakis bu ilimlerdeki araştırmaların ilmî bir fayda üretmesi yeterli görülmüştür. Tefsir de bu ilimlerin en üstünüdür.

3- Bazı muhakkik ulemanın görüşüne göre lafzî tanımlamalar önerme türünden sayılmıştır. Kendilerinden pek çok mananın üretilmesi dolayısıyla da bunların küllî nitelikte olduğu kabul edilmiştir.

4- Tefsir ilmi, ayetlerin tefsiri esnasında ister istemez nesh, tevil ve muhkem gibi küllî kaidelere değinir. Bu yönüyle ilim sayılır.

5- Teşrî’ (yasama) usulünde ve küllî kaidelerin beyanında tefsir söz sahibidir. Bu yönüyle tefsir gerçek anlamda ilim sayılmaya değerdir. Ancak müfessirler, Kur’an’ın manaları üzerine yoğunlaştıkları için, çok az yer müstesna, bu küllî esasların gün yüzüne çıkarılmasıyla uğraşmamışlardır.

6- Tefsir, diğer ilimler tedvin edilmezden önce, ulemanın kendisiyle iştiğal ettiği ilk ilimdir. O süreç içinde tefsire dair çeşitli tartışmalar yapılmıştır.

Tefsir üzerine sarf edilen yoğun mesai ve Kur’an’a olan aşinalık ile birlikte müfessirde Kur’an’ın üslubunu kavramaya ve nazımının inceliklerini algılamaya yönelik bir meleke hâsıl olur. Yüce Kur’an üzerinde yoğunlaşmak suretiyle gerçekleşen bu küllî

faydadan dolayı tefsir, başlı başına bir ilim kabul edilmiştir.¹⁹ Bu açıklamalara ilaveten İbn Âşûr, şöyle bir hatırlatmada bulunur: Tefsir ilmi, “Allah’ın kelimadaki maksatların açıklanması” açısından ele alınırsa, Gazali’nin ilimleri tasnifine göre birinci grupta yer alan, şer’î ilimlerin asıllarından birisi sayılmış olur. Şayet bu ilim, “Mekki-Medeni, nasih-mensuh gibi konuların yanında fıkıh usulünün de konusu olan umum-husus vb. istinbat kaidelerinin beyanı açısından ele alınırsa o zaman dördüncü grupta yer alan “tamamlayıcı şer’î ilimler” grubundan sayılır.²⁰

İbn Âşûr, bu ifadelerle tefsirin müstakil bir ilim olduğunu izah etmeye çalışmaktadır. Ancak bize göre tefsirin müstakil bir ilim olmasının asıl nedeni, onun kendine has bir inceleme konusunun bulunması ve bunu da belli bir haysiyet ile ele almasıdır. Bilindiği gibi “fıkıh, usul, nahiv ve sarf gibi belli bir konuyu ele alan ilimlerin bunların durumlarının bahsedildiği konuları vardır.”²¹ Kafiyci’nin ifadelerine dayanarak bir ilmi ilim kılan şeyin onun belli bir konuyu belli bir amaç çerçevesinde ele alması olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan konu ve amaç bir ilim dalının iki önemli unsurudur. Nitekim *Mevzuatü’l-Ulûm*’un müellifi Taşköprîzâde (968/1561), söz konusu eserinde her ilmî disiplini yerine göre tanım, konu, ilkeler, pedagojik amaç ve genel yararları bakımından ele alarak²² ilimlerin aslî unsuruna dikkat çekmiştir.

Tefsir ilminin tanımına ilişkin yukarıdaki bilgileri ve değerlendirmeleri gözden geçirdiğimizde, bunlar içerisinde tefsir ilminin konusuna ve amacına vurgu yapan kapsamlı bir tanımın Süleyman Kafiyci’nin tanımı olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre tefsir ilmi, “Murada delalet etmesi bakımından Yüce Allah’ın kelimasını, beşer gücü nispetince araştıran bir ilimdir.”²³

Tefsir ilminin tanımı ve mahiyeti hakkındaki bu değerlendirmelerden sonra bu ilmin konusuna yer vermek istiyoruz.

¹⁹ Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, Tunus, 1984, I, 13.

²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 14.

²¹ Kafiyci, *et-Teysîr*, s.157-158.

²² İlhan Kutluer, “İlim”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 108-109; Ahmed b. Mustafa Taşköprîzâde, *Miftâhu’s-Saâde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzûati’l-Ulûm*, Beyrut, 1985, II, 54.

²³ Kafiyci, *et-Teysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsir*, Dimeşk, 1990, s. 150-151.

3. Konusu

“Tefsir İlmi”nin konusu, murâd-ı ilâhîye delalet etmesi haysiyetiyle (bakımından) Kelamullah’tır.”²⁴ Tefsir ilmi, murâd-ı ilâhîye delalet etmek kaydı ile lafızların mana ve maksadını konu edinen diğer ilimlerden ayrılmış olmaktadır. Kâfiyeci, Kelamullah’ın icmâlî bakımdan hükümlerinden istifade edilmesi yönüyle Usul İlmi’nin de konusu kapsamına girdiğine dikkat çektikten sonra, şayet yukarıda sözü geçen kayıt konmamış olsaydı, tefsir ilmiyle Kelamullah’ı konu edinen başka ilimler arasında karışıklığın kaçınılmaz olacağını kaydetmiştir.²⁵

Tefsir ilminin bir disiplin halinde ele alınmasını sağlayan ve onu özel kılan şey, murada delaleti açısından Kelamullah’ı konu edinmiş olmasıdır. Buradaki “murada delalet” ifadesi, bir taraftan tefsir ilminin konusunu belirgin hale getirirken diğer taraftan da bu ilmin hangi türden bir usul kullanacağını ipuçlarını vermektedir.

Kasıt/kastedilen şey anlamına gelen murad kelimesi, bir kelamın irat edilmesinin esas nedenini ifade eder. Mana kelimesinden daha özel olup ondan daha öte bir anlam taşımaktadır. Mana, daha çok lafızların yalın olarak kullanımını çağrıştıran bir kelimedir. Bu yönüyle manalar, lafızların ortak kullanımlarının bir görünümünü/fotoğrafını bize sunarlar. Murad kavramı genel olarak bilinen/görülen bu manaların/fotoğrafın daha özel bir amaçla kullanılmış olması durumuna işaret eder. Manada nesnel olup herkes tarafından görülebilen husus ön planda iken, muradda o manayı kullanan mütekellim/özne ön plandadır ki, manaya kendi kasıt ve amacına göre şekil veren de odur. Bu noktada bir kelamın yerli yerince ve amacına uygun bir şekilde anlaşılabilmesi için mütekellimin kastının/muradının da ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. İşte hem kelamdaki çeşitli manaların hem de mütekellimin muradının belirgin bir şekilde ortaya çıkarılmasına ilişkin kural ve kaideleri inceleyen ilme “Maâni” adı verilmiştir. Zerkeşî’nin ifadesiyle terkip halinde bulunan bir kelamı “anlamın anlamı” açısından inceleyen bir ilimdir Maânî. Buradaki anlam kelimelerinden birincisi, bir lafzın genel olarak ilk akla gelen anlamı iken, ikincisi yer, durum, zaman, muhatap ve nihayet bunların toplamından oluşan mütekellimin muradıdır, denilebilir.

²⁴ Kafiyeçi, *et-Teysîr*, s. 157-158.

²⁵ Kafiyeçi, *et-Teysîr*, s.157-158; Konuyla ilgili benzer değerlendirmeler için ayrıca bkz. Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı (Hicri İlk Üç Asır)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 18.

Mananın belirginleştirilmesini ve muradın ortaya çıkarılmasını amaçlayan Meânî ilmi ile tefsir ilmi faaliyet itibariyle benzer fonksiyonlara sahiptirler. Nitekim Molla Fenârî, “Tefsir ilminin tanımında geçen “murad”dan maksadın, mutlak olarak her hangi bir kelamın muradı olmaması gerekir. Şayet böyle olsaydı bu durumda (Meânî gibi) edebî ilimler de tefsir ilminin tanımına dâhil edilmiş olurdu” derken bu ilimlerin bir yere kadar birbirine benzer bir hizmeti yürüttüklerine işaret etmiş olmaktadır. Ona göre bir kelamdaki muradın ortaya çıkarılması sürecinde tefsir ilmi ile Edebî İlimler’i birbirinden ayıran şey, tefsirin kendisine özel bir konu olarak seçtiği Kelâmullah’tır. Yoksa her iki ilim de murada delalet noktasında ortak bir yapıya sahiptirler. Abdulhamid el-Ferâhî (1863/1930) “Tefsir Usulü”ne dair bilgi verirken bu hususa şöyle dikkat çekmiştir: “Aslında Te’vil Usulü ²⁶ genel bir bilimdir, çünkü evrensel tevil kuralları her türlü kelam için geçerlidir. Fakat bu ilmin en büyük yararı, Kelâmullah’ın anlaşılmasına yardımcı olmasıdır.” ²⁷

Buradan hareketle tefsir ilminde manaların ve muradın keşfi sürecinde kullanılan usulün büyük ölçüde Meânî ilmi temeline dayandığını söyleyebiliriz. Ancak tefsir sair kelimeler arasında Yüce Kelâmullah’ı kendisine konu olarak seçtiği için Kur’an’a ilişkin bir takım özel bilgi ve belgelerden de yararlanması beklenir.²⁸

Tefsir faaliyetinde Meânî’nin bu vazgeçilemez fonksiyonuna Zemahşerî şöyle dikkat çeker: “Kişi ne kadar fakih, mütekellim, tarihçi, vaiz, nahiv âlimi, dilbilimci olsa dahi Kur’an’a mahsus olan Meânî ve Beyan ilminde iyice derinleşmedikçe, bu ilimleri iyice özümsemedikçe bu yola girişemez ve bu ilmin hakikatlerinden bir şey elde edemez.” ²⁹ İbn Âşûr da bu bağlamda şunları kaydetmektedir: “Genel olarak müfessirler, Kur’an’ın ihtiva ettiği konulara uzman oldukları farklı ilim dallarından hareketle az ya da çok temas etmişlerdir. Ancak bu ilimler arasında konusu itibariyle Kur’an’daki bütün ayetleri kapsamına alan bir ilim dalı vardır ki, bu da Belagat ilmidir. ³⁰ Her hangi bir müfessir özel olarak her hangi bir ilimde uzmanlaşmış olsa dahi, bu

²⁶ Abdulhamid el-Ferâhî’nin “Tefsir Usulü” yerine “Te’vil Usulü”nü kullanması, muhtemelen ilk dönemlerde tefsir yerine tevil kavramının kullanıldığına dikkat çekmek içindir.

²⁷ Abdülhamid b. Abdülkerim Ferahi, *et-Tekmil fi Usuli’t-Tevil*, s. 1, yy., h. 1411.

²⁸ Kelâmullah’ın anlaşılmasına katkı sağlayacak nitelikte olup ta çok geniş bir alana yayılmış olan bu bilgilerin literatüre “ulumu’l-Kur’an” olarak girmiştir.

²⁹ Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, Beyrut, ty., I, 15.

³⁰ İbn Âşûr’un Belagat ilmine ilişkin ifadeleri, Zemahşerî’nin Maânî ilmine ilişkin ifadesiyle büyük oranda benzeştiği için, İbn Âşûr’un ifadelerini Zemahşerî’yi destekleyici bağlamda ele aldık.

ilim başlı başına her hangi bir müfessirin uzmanlığına bağlı değildir”;³¹ Çünkü müfessir temelde mana ile ilgilendiği için bu husus bütün müfessirlerin ortak zeminedir.

Maânî ilminin önemine ilişkin bu ifadelere tekrar dikkat çekmemizin nedeni, tefsirin kendine has açık ve seçik bir konusunun bulunduğunu ifade etmek ve dolayısıyla müstakil bir ilim dalı olduğunu vurgulamaktır. Özellikle, Kafiyeci'nin kullanmış olduğu “murada delalet” ifadesi, tefsiri müstakil bir ilim yapan öz niteliğinin olduğuna açıklık getirmektedir.

4. Önem ve İşlevi

Müfessirler, tefsir ilmi hakkında bilgiler verirken bu ilmin diğer ilimler içinde sahip olduğu öneme ve icra etmiş olduğu işleve dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda tefsir ilmi iki yönden ayrı bir öneme sahiptir.

Birincisi, konusu bakımındandır.

İbn Atiyye (541/1147), İbnü'l-Cevzî (597/1201) ve Râgıb el-İsfahânî ilmin değerinin malumun (bilinenin) değeriyle orantılı olması sebebiyle tefsir (Kitabullah) ilminin ilimlerin en değerlisi olduğunu kaydetmişlerdir.³² Buna ilaveten Râgıb el-İsfahânî, tefsir ilminin daha pek çok yönden üstün olduğuna dikkat çekmiştir.³³

İkincisi, dinî ilimlerin temelini teşkil etmesi bakımından tefsir ilmi önemli bir yere sahiptir.

İbn Atiyye, “Kur'an ilminin şer'în temeli olduğunu ve diğer ilimlerin esaslarını buradan aldığını belirtmiştir.³⁴ Tefsir ilminin bu yönünü dikkate alan Beydâvî, bu ilimle iştigal etmenin diğer ilimlere göre daha fazla bir sorumluluk gerektirdiğini şöyle ifade eder: “En geniş ve en değerli ilim tefsir ilmidir. Çünkü bu ilim dinî ilimlerin başı ve önderi, şer'î kaidelerin de dayandığı bir temeldir. Bu yüzden usul ve furuyla birlikte

³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 8.

³² Ebu Muhammed Abdulhak b. Ğalib İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, (thk.), Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut, 1993, I, 34; Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut, 1987, I, 3; Râgıb el-İsfahânî Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Mukaddimetü Camii't-Tefasir*, s. 92.

³³ Râgıb el-İsfahânî, ilim ve sanatların konusuna, faaliyetine ve amacına göre üç yönden birisiyle değerlendirildiğini belirterek tefsir ilminin her üç cihetten de üstün olduğunu ifade etmiştir. İsfahani, tefsir ilminin konusunun Kelamullah olduğunu, bu ilimde Kelamullah'ta mevcut gizliliklerin açığa çıkarılması yolunda çaba bir harcadığını ve burada amaçlanan şeyin ise kopması imkânsız en sağlam kulpa sınıksız sarılmak olduğunu belirtmiştir. Buna göre tefsir ilminin her bakımdan kıymet taşıyan bir yapısı olduğuna dikkat çeker. (Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetü Camii't-Tefasir*, s. 92).

³⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, I, 34.

dinî ilimlerde üstün bir seviyeye ulaşmayan, aynı şekilde Arapça'ya ve edebî ilimlere de hâkim olmayan kimselerin bu ilimle uğraşmaları ve ileri çıkıp söz söylemeleri yakışık almaz".³⁵

Beydâvî tefsirine hâşiye yazanlardan Şihab (1069/1659) ve Konevî (1195/1781) tefsir ilminin diğer ilimlerin başı ve önderi oluşunu, "onlar üzerinde hükmünün cari olup, bu ilimlerin delillerinin tefsir ilmine bağlı oluşu" ile izah etmektedirler.³⁶ Ebu Hayyan da "muhtelif ilimler içerisinde en önemlisinin insanı ebedi hayata ve daimi mutluluğa ulaştıran kitabullah ilmi olduğunu diğerlerinin bunun yanında bir araç konumunda" olduğunu belirtir.³⁷

Yukarıdaki ifadelerden tefsir ilminin diğer ilimlere zemin teşkil etmesi açısından önemli bir işleve sahip olduğu sonucu çıkmaktadır. Tefsirin bu işlevine Süleyman Kafiyeci güzel bir benzetme ile temas etmiştir. "İnsanda gözün konumu ne ise, diğer ilimler arasında da tefsirin konumu odur."³⁸

Taşköprîzâde (968/1561) *Mevzuâtü'l-Ulûm* adlı eserinde tefsir ilminin işlevine şöyle dikkat çekmiştir: Bu ilmin altyapısı Arapça, kelam usulü, fıkıh usulü, cedel ilmi ve bütün dinî ilimlerdir. Amacı, Kur'an nazminin manalarını bilmektir. (Manaları bilmenin) faydası ise, şer'î hükümlerin doğru bir tarzda çıkarmaya güç yetirir hale gelmektir.³⁹

Taşköprîzâde, öncelikle bu ilmin altyapısına dikkat çekmek suretiyle tefsire zemin hazırlayan bazı bilgilerin bulunması gerekliliğinden bahsetmiştir. Dikkat çekilen diğer bir husus da tefsir ilminin öncelikli ve başlıca amacının Kur'an'ın manalarını bilmek (keşfetmek) olduğudur. Bu ifadeyle tefsir ilminin amacı kısa ve net olarak ortaya

³⁵ Ebu Said Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Beyrut, ty. I, 23; Bkz. "İlimlerin en kıymetlisi, en faydalısı, en mükemmeli Kur'an ilmidir. Çünkü Kur'an ilmi bütün ilimlerin dayandığı temeldir." Ayrıca Bkz. Ebu Ali Fadl b. Hasan Tabressî, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, (thk.), Haşim Mahallati, Fadlullah Tabatabai, Beyrut, 1986, I, 74.

³⁶ Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer Hafacı, *İnayetü'l-Kazi ve Kifayetü'r-Râzî Haşiye ala Tefsiri'l-Beydâvî*, I, 15; İsamüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa Konevî, *Haşiye ala Envari't-Tenzil ve Esrari't-Tevil*, İstanbul, h. 1285, I, 13.

³⁷ Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, Kahire, 1983, I, 2.

³⁸ Kafiyeci, *et-Teysir*, s. 116; (Bilindiği gibi göz (görme duyusu) insanın bilgi (veri) toplama araçlarından birisidir. İnsan çevresinde olup biten hadiselerle ilk planda bu önemli duyu vasıtası ile ulaşmaktadır. Uzay zamanda cereyan eden çok büyük çaptaki olaylardan mikroorganizmalara kadar geniş bir yelpazeye dağılan hadiselerin bilgisini insan gözlemleyerek elde eder. Bu demek oluyor ki, insanın çevresini anlamlandırma (mana verme) işinde gözün çok önemli bir fonksiyonu vardır. Gerçi insanın bütün bilgi sistemi görme duyusunun verilerinden müteşekkil olmasa da, onun bilgilerinin temelini teşkil etmesi bakımından bu duyunun önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir.).

³⁹ Ahmed b. Mustafa Taşköprîzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzuâtü'l-Ulûm*, Beyrut, 1985, II, 54.

konulmuştur. Faydasına işaret edilen ifadelerden bu ilmin şer'î hükümlerin çıkarımına yardımcı bir misyon üstlendiği ve bu aşamadan sonra, dinî ilimler bütünlüğü çerçevesinde başka süreçlerin devreye gireceği anlaşılmaktadır.

İşte Kafiyeci, Beydâvî, İbn Atiyye, Ebu Hayyan, Taşkoprîzâde ve daha pek çoklarının ifade ettikleri tefsirin dinî ilimlerin başı, şer'î delillerin de dayanağı oluşu onun böyle bir fonksiyona sahip oluşu dolayısıyladır. Bunun gereği olarak tefsir ilmi, dinî ilimlere veri sağlayan çok önemli bir işleve sahip olagelmiştir.

5. Tefsirin İmkânı ve Meşruyyeti

Müfessirler tefsirlerinin mukaddimelerde Tefsir İlmi ile ilgili bazı önemli hususlara dikkat çekerken Kur'an'ı tefsir etme faaliyetinin dinen meşru bir çaba olduğunu savunma yoluna gitmişlerdir.

Müfessirlerin bu türden açıklamalar yapmalarına neden olan bazı rivayetler mevcuttur. İbn Abbas'tan (ra) nakledilen "Kim Kur'an hakkında bilgisiz bir şekilde bir şey konuşursa o kişi cehennemdeki yerine hazırlansın" rivayeti ile Cündüp'ten nakledilen "Kim Kur'an hakkında şahsi görüşünü esas alarak bir şey söylerse o kişi (görüşünde) isabet etse bile hata yapmıştır" rivayetleri bunların başında gelmektedir.⁴⁰

Müfessirlerin önünde Kur'an hakkında konuşmanın kolay bir husus olmadığını vurgulayan başka bazı argümanlar da bulunmaktadır.

Mesela, Hz. Ebu Bekr (ra)'den şöyle bir söz nakledilmiştir: "Kur'an hakkında bilgisizce ya da şahsi görüşümü esas alarak bir şey söylersem, hangi yer beni üzerinde taşır ve hangi gök beni altında barındırır".⁴¹ Hz. Aişe (ra)'den bu çerçevede anlaşılmaya müsait şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Resulullah (sav) Kur'an'dan Cibril'in kendisine öğrettiği sayılı ayetlerden başkasını tefsir etmiyordu."⁴² Tabiiinden

⁴⁰ Bkz. Muhammed Hatib Şirbini, *es-Siracu'l-Münir*, Beyrut, 2004, I, 2; Seâlibi, *el-Cevahiru'l-Hisan*, Beyrut, 1997, I, 138; Ayrıca bu iki rivayet hakkında geniş bilgi için Bkz. M. Zeki Duman, "İmam Gazali'nin Tefsir Anlayışı, Metodu ve Tefsiri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, s. 61-77, Kayseri, 1989; Kadir Gürler, "Kur'an'ın Rey ile Tefsirini Yasaklayan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, 1, c.III, sayı: 5. s. 17-46.

⁴¹ Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Camiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1984, I, 35.

⁴² Taberî, Hz. Aişe'den (r.a.) nakledilen bu haberin isnadında yer alan Cafer b. Muhammed ez-Zübeyrî'nin tanınan hadisçilerden olmadığı için bu kanaldan gelen rivayetin delil olamayacağını hatırlatır. Bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, 39.

nakledilen bazı haberler de bu çerçevede ele alınmıştır. Said b. Müseyyeb'e Kur'an'dan bir ayetin tefsiri sorulduğunda, "Ben Kur'an (tefsir) hakkında konuşmam" demiştir. ⁴³

Zahiren Kur'an'ı tefsir etmeyi yasaklar mahiyette görünen bu haberler karşısında muhataplar genel olarak iki türlü tutum benimsemişlerdir. Bunlardan birincisi Kur'an'ın tefsiri hakkında her hangi bir görüş beyan etmekten kaçınma şeklinde tezahür ederken, ikinci tutum Kur'an'ın tefsiri hakkında konuşmanın cevazı şeklinde tezahür etmiştir. ⁴⁴

Gerek müfessirler, gerekse Tefsir Usulü ile ilgili eser veren müellifler, ikinci tutumu benimsemiş olduklarından, birinci tutuma argüman olarak kullanılacak türden bilgileri çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutmuşlar ve belli şartlar dahilinde tefsir yapmanın sakıncalı bir tutum olmadığını göstermeye çalışmışlardır.

Kur'an hakkında bilgiye dayalı konuşmanın bir sakıncası bulunmadığını ispat sadedinde müfessirler ayet ve hadislerden de bazı deliller getirmişlerdir. Bu konuda öncelikle Kur'an'ın manaları üzerinde düşünmeye, ondan istinbat yapmaya ve onu insanlara açıklamaya teşvik eden ayetlere işaret etmişlerdir. ⁴⁵

Mesela Taberî "Bu, ayetlerini inceden inceye düşünsünler ve akıllılar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz bir kitaptır."⁴⁶ "Andolsun ki biz şu Kur'an'da, belki düşünüp öğüt alırlar diye insanlara her türlü örnek/karşılaştırmalar ve kıyaslarla açıklamalar yaptık. Korunurlar ümidiyle onu içerisinde hiçbir eğrilik/tutarsızlık olmayarak, anlaşılır düzgün bir Arapçayla indirdik" ⁴⁷ mealindeki ayetleri delil getirerek Allah'ın insanları düşünmeye ve ondan ibret almaya teşvik ettiğini belirtir. ⁴⁸ Ona göre bu mealdeki ayetler, Kur'an'daki ayetlerin bir kısmının tevlinin insanlar tarafından bilinmesinin imkanına işaret etmektedir. Çünkü Kur'an'daki hikmet, misal ve öğütlerden ibret

⁴³ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, I, 35; Ebu Ubeyde Hz. Aişe'nin (ra) "Resulullah sayılı ayetlerden başkasını tefsir etmiyordu" şeklindeki rivayetini dilsel izahlar olarak anlamış, Resulullah'ın (sav) fazla bir izahta bulunmamasını muhataplarının Arapça biliyor olmalarına bağlamıştır. Dücan Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, İstanbul, 1997, s. 76.

⁴⁴ Kafiyeçi, *et-Teyisir*, s. 140.

⁴⁵ Şii müfessirlerden Tûsî, Kur'an'ın Arapça olarak nazil olduğu, her şeyin açıklamasının Kur'an'da bulunduğu, Allah'ın bir grup insanı Kur'an'ın manalarını istihraç edebildikleri için övdüğünü bildiren ayetleri zikretmekte ve bunların tefsiri teşvik ettiğini belirtmektedir. Ebu Cafer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, ty. I, 4.

⁴⁶ Sâd, 38/29.

⁴⁷ Zümer, 39/27-28.

⁴⁸ "Kime hikmet verilmişse muhakkak ona çok hayır verilmiştir" mealindeki ayette geçen "hikmet"ten maksat Ebu Hayyan'a göre Kur'an'ın tefsiri olmalıdır. Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 13.

alınmasının istenmesi, ancak onun manasının açıklanması ve dilinin bilinmesiyle mümkün hale gelecektir.⁴⁹

Kur'an tefsirinin bir yükümlülük olduğuna dikkat çeken ayeti kerimelerden birisi, “Eğer onu yabancı dilde bir Kur'an yapsaydık: “Onun ayetleri anlaşılır bir dilde olmalı değil miydi! Bir Arap’a yabancı dilde bir Kur'an, olur mu hiç!” diyeceklerdi. De ki: “O, iman edenlere bir doğru yol rehberi ve şifadır. Ona inanmayanların kulaklarında ağırlık vardır; o da onlara karşı kapalıdır; sesi onlara, sanki uzaktan sesleniyormuş gibi gelir”⁵⁰ mealindeki ayettir. Bu ayetin Kur'an tefsirine işareti bağlamında Duman şunları kaydeder: Ayetin işaret ettiği manaya göre, dili Arapça olmayan diğer milletler Kur'an'ı, ehliyetli ilim adamları vasıtasıyla kendi dillerine çevirip tafsilatlı bir biçimde açıklamakla yükümlüdürler.⁵¹

Taberî, İbn Mesud'dan (ra) nakledilen: “Bizden birisi on ayet öğrendiği zaman bunların manalarını iyice anlamadan ve onun gerekleriyle amel etmeden diğer ayetlere geçmezdi”⁵² şeklindeki rivayetin de tefsiri teşvik ettiğini söylemektedir.

Buna karşılık Taberî Hz. Aişe (ra)'den nakledilen, “Resulullah (sav) Kur'an'dan Cibril'in kendisine öğrettiği sayılı ayetlerden başkasını tefsir etmiyordu” şeklindeki rivayetin ise, tefsiri yasaklamadığını, aksine bunun tefsiri teşvik ettiğini belirtir: “Evet Kur'an'da bir kısım ayetlerin tevili ancak Resulullah (sav)'ın beyanı ile açığa kavuşur. Emir ve yasaklar, helal ve haram, hudud ve ferâiz, ve diğer bazı dinî hükümler tenzilin zahirine göre mücmel bırakıldığı için bunların insanlara açıklanması gerekmektedir. İşte bunların teviline ise Allah tarafından elçisinin diliyle ulaşmak mümkündür. Allah Resülü de bu hususları ancak Allah'ın bir şekilde kendisine bildirmesiyle beyan etmektedir.⁵³ İşte bu kısım ayetler, Resulullah (sav)'ın Cibril'in kendisine öğretmesiyle ahabına tefsirini yaptığı ayetlerdendir⁵⁴ diyerek Resulullah'ın (sav) Kur'an'ın ilk müfessiri olduğunu, şayet tefsir faaliyeti mutlak surette yasaklanmış olsaydı Resulullah (sav) onu tefsir etmezdi, demek istemektedir.

⁴⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, 36-39.

⁵⁰ Fussilet, 41/44.

⁵¹ M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak: Kur'an-ı Kerimin müzul Sırasına Göre Tefsiri*, Ankara, 2008, II, 246,

⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 35; Hadis hakkında şu bilgi vardır: İsnadı sahih mevkuף bir hadis olup, mana bakımından merfudur.

⁵³ “ثمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ” “Sonra onu beyan etmek Bize aittir.”, Kıyamet, 75/19.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 36-39.

Çağdaş müfessirlerden Duman, Kıyamet suresinde geçen “Acelenden dolayı Kur’an’ı okumak için dilini hareket ettirme!... Kuşkusuz onu cem etmek ve okumak Bize aittir; O halde Biz onu okuduğumuzda sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu beyan etmek Bize aittir”⁵⁵ mealindeki ayetlerden hareketle, Kur’an’ın Hz. Peygamber’in (sav) hafızasına lafız, nazım, mana ve bir de beyan olarak inzal edildiğini şöyle ifade eder:

“Kur'an-ı Kerim mana, nazım, Arapça ve lafız ile birlikte inzal edilmiş ilahî bir Kitaptır. Bu dört unsurdan birinin olmadığı söz, ilahî vasfını koruyamayacağı için “Kur'an” olamaz.”⁵⁶ Duman’ın bu açıklamaları bize Kur’an’ın mana, nazım ve beyanı da içine alan bir nitelikte nazil olduğunu göstermektedir.

Müfessirlerin tefsir ilmi ile uğraşmanın gerekli bir çaba olduğunu ispat sadedinde ileri sürmüş oldukları delillerden bir kısmının tarihsel süreçte var olan vakiya atıf yaptığı görülmektedir. Kafiyeci bu vakiya şöyle dikkat çekmektedir: “Kim Kur'an hakkında kendi reyî ile konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın” hadisine rağmen, tefsir konusunda söylenmiş olan her sözü Resulullah’a (sav) izafe edebilmek mümkün görünmemektedir. Çünkü selef ve halefin tefsir konusunda içtihat etmek suretiyle Şâri’ Teâlâ’ya dayandığı sabit olmayan pek çok şey söyledikleri bir vakiyadır.⁵⁷

Mamafih ulema, sahabenin Kur’an’ı tefsir etmiş bulunduğunu buna ilaveten tefsirlerinde birkaç yönden ihtilaf ettiklerini ve Kur'an hakkında söylemiş oldukları her söz lehine Resulullah’tan (sav) bir delil getirmediğini; ancak buna rağmen Kur’an’dan anladıkları kadarıyla onun manaları hakkında konuştuklarını belirterek tevile ruhsat vermişlerdir. Zaten Resulullah (sav)’ın İbn Abbas (ra)’a yapmış olduğu duanın bu türden bir dua olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸ Bazıları tefsir ilminin İbn Abbas (ra)’ın talebelerinden olan Mücahid, Tavus b. Keysan, ve İkrime gibilerinden nakledilen mana terkiplerine mahsus olduğunu iddia etmekte iseler de, bu kişilerden nakledilenler arasında farklılıkların ve hatta zıtlıkların bulunmuş olması bu görüş sahiplerinin iddialarının yanlış olduğunu göstermeye yeter demişlerdir.⁵⁹

⁵⁵ Kıyamet, 75/16-19.

⁵⁶ M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, I, 232,

⁵⁷ Kafiyeci, *et-Teysir fi Kavâidi İlmi't-Tefsir*, (thk.), Muhammed Hüseyin Zehebî, Kahire, 1998, s. 22.

⁵⁸ Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim Hazin, *Lübabü't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, yy., h. 1317, I, 2-12.

⁵⁹ Ebu Hayyan *el-Bahru'l-Muhit*, I, 5.

Tefsir konusunda tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan bu fiili duruma, bu vakıaya dayanarak bütün ilim ehlinin Kitap, Sünnet ve İcma' ile tefsirin caiz olduğuna hükmettiklerini söyleyenler olmuştur.⁶⁰

Bu konuda Duman Gazali'nin şu tutumuna dikkat çekmektedir: Gazali, "Nakledilenlerden başka tefsir yapılamaz" fikrini Allah'ın kelamını anlamaya engel kabul etmiş ve şöyle demiştir. Eğer bu görüş doğru kabul ediliyorsa, bunu kabul eden kimse tefsirle sadece "nakledilen tefsirleri korumak" manasını anlamış olur ki, bu anlayışıyla kendi kapasitesini ortaya koymuştur. Fakat başkalarını kendi derecesine düşürmeye hakkı yoktur.⁶¹

Tefsir Usulünde önemli bir yere sahip olan Süleyman Kafiyeci tefsir ilmi ile iştiğal etmenin gerekli bir faaliyet olduğunu şöyle beyan eder: "Bazen tefsir, "bu lafızdan maksat şudur" şeklinde kesin bir kanaat belirtmek anlamında kullanılırken, bazen de asıllara arz etmek suretiyle hasıl olan zannı galip neticesinde lafzın muradından haber vermek anlamında kullanılır ki, tefsir ilminin ihtiyaç duyduğu ilimleri elde etmiş olan bir kimse için bu manadaki tefsir caizdir."⁶² Görüldüğü gibi Kafiyeci tefsir kavramının belli bir kullanımını esas alarak belli şartlar dahilinde onun gerekli bir faaliyet olduğuna açıklık getirmeye çalışmıştır.

Tefsir ilmi konusunda eser yazan ulemâ, bu ilmin meşruiyetini savunurken, aynı zamanda bu faaliyetin pratikte nasıl uygulanacağını yolunu da göstermişlerdir. Onların burada verdikleri bilgilerin satır aralarında, "Tefsir Usulü"nü nüvesini de dolaylı olarak bulmaktayız.

Tefsir Usulüne dair eser yazan kişiler içinde Tûfî, selef ve halefin tefsir konusunda içtihat etmek suretiyle pek çok şey söylediklerine işaret ederken, bu tür tefsir konuşmalarının belli bir kanuna göre yapılmış olması gerektiğinin altını çizmektedir. Aslında usule dair yazmış olduğu kitabının mukaddime kısmını bu kanunun tespitine ayırmıştır.⁶³

⁶⁰ Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yân*, İstanbul, h. 1325, s. 6.

⁶¹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Beyrut, ty., I, 258; M. Zeki Duman, "İmam Gazali'nin Tefsir Anlayışı, Metodu ve Tefsiri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, s.183-205, Kayseri, 1989; Bkz. Mesut Okumuş, *Gazali'nin Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi (Doktora tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

⁶² Kafiyeci, *et-Teysir*, s. 143-144.

⁶³ Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd Tûfî, *el-İksîr fî İlmi't-Tefsir*, Kahire, 1977, s. 11.

Hazin (741/1341)⁶⁴ ve İbn Kesir (774/1373) gibi müfessirler Kur'an hakkında rey ile konuşmanın yasaklandığına dair rivayet ile birlikte Hz. Ebu Bekr (ra) ve bazı tabiinin tefsirden kaçındıklarını nakleden rivayetleri uzun uzun anlatmakta ve neticede burada söz konusu edilen tefsirin hiçbir bilgiye dayanmaksızın yapılan tefsir olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁵ Bununla söylemek istedikleri şey, tefsirlerde keyfi yorumlardan ve bilgisizlikten kaynaklanan sorunların önüne geçilmesi için tefsire ait bir kanunun, bir usulün bulunması gerekliliğidir.

Ebu Hayyan, “Ulemanın sözlerine itibar etmeden, nahiv, lügat ve usul gibi ilimlerin kaidelerini de önemsemeyen yapılan tefsirlerin” keyfilik kapsamına girebileceğini belirterek, tefsirlerin dayanması gereken kanuna/usule bir açılım getirmeye çalışmıştır.

Bu ifadelerle Ebu Hayyan ve diğerleri, bir taraftan tefsir ilminin gerekliliğini savunurken, diğer taraftan onun hangi yollardan yapılması ve hangi asıllar/usul üzerine dayanması gerektiğine işaret etmişlerdir. Ayrıca söz konusu esaslar/asıl içerisinde Arapça ve dil bilimlerinin tefsir için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁶

6. Tefsirin Altyapısını Oluşturan İlimler

Tefsir Usulü eserlerinde müfessirin bilmesi gereken bir takım ilimler sıralanmış ve bunlarda gerekli donanımı sağlamamış olanların tefsire girişmesinin doğru bir davranış olmadığı belirtilmiştir. Ulumu'l-Kur'an eserlerinde zikredilen bu bilgiler, tefsir için bir esas/asıl durumunda olan bilgilerdir.

Tefsir ilmi için esas teşkil eden bilgiler bağlamında Râgıb el-İsfahânî şu ilimleri sıralar: Lügat ilmi, İştikak, Sarf ve Nahiv ilmi, Kıraat İlmi, Siyer, Hadis, Fıkıh Usulü, Fıkıh ve Ahlak İlmi, Kelam İlmi, Mevhibe İlmi. Râgıb bu ilimlerin tamamının müfessir

⁶⁴ Hazin, Cündüp'ün rivayeti ile Hz. Ebu Bekr (ra)'in sözünü naklettikten sonra bunların değerlendirmesini yapar. Ulemaya göre Kur'an hakkında şahsi görüşe dayanarak konuşmak demek, onu kendi istek ve arzusu doğrultusunda yorumlamak demektir ki, bu da bazen kasıtlı bir şekilde bazen de herhangi bir kasıt olmadan ancak cehalet sonucunda ortaya çıkar. Bâtıniler, Hariciler ve bazı bidatçilerin ayette hedeflenen asıl maksadı göz ardı ederek, onu kendi maksatları doğrultusunda muhaliflerini bastırmak için yaptıkları yorumlar, bilerek yapılan saptırmalara örnektir. Şayet ayet birkaç manaya elverişli olup da ayete bunların dışında başka bir mana yüklenmeye kalkılırsa, bu da cehaletten dolayı ortaya çıkan yanlış bir yorum olmuş olur. Her iki türlü tevîl (yorum) de yasaklanmış olan yorum türündendir. (Hazin, *Lübabü't-Te'vil*, yy. h. 1317, I, 2-12.

⁶⁵ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut, 1966, I, 6-13.

⁶⁶ Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 13.

için birer alet durumunda olduğunu tefsir sanatının ancak bunlarla tamamlanabileceğini belirtmiştir.⁶⁷

Kafiyeci, müfessire esas teşkil edecek olan bilgileri şöyle takdim eder: Lügat, İştikak, Sarf, Nahiv, Maânî, Beyan, Bedi, Kıraat, Esbabı Nüzul, Kıssa, Hadis, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Kelam, Mevhibe İlmi.⁶⁸

Süyûtî de bu ilimleri Lügat, Nahiv, Sarf, İştikak, Maânî, Beyan, Bedi, Kıraat, Kelam, Fıkıh Usulü, Nüzul sebepleri ve Kıssalar, Nasih ve Mensuh, Fıkıh, Mücmel ve Müphem hususları tefsir kabilinden olan Hadisler, Mevhibe ilmi olarak saymıştır.⁶⁹

On beş civarında sıralanan bu ilimler, üç ana grup içinde dağılım göstermekte olup manaların keşfi sürecinde tefsir ilmi bu asıllar üzerinde yükselmektedir.

6. a. Birinci Grup İlimler:

Lügat, nahiv, sarf, iştikak, Maânî, beyan ve bedi gibi dil ile ilgili ilimlerdir. Bunlar Zerkeşî'nin ifadesiyle, “müfessir için ilkesel bazda olan ve lafızla ilgili bilgilerdir. Bunların başında ise lafızların anlamlarının tespiti gelir. Kur'an'ın manalarını anlamak isteyen öncelikle onun müfret manalarını bilmesi gerekir. Bu manalar, yapılması planlanan bir binanın yapı taşları gibidir.

Müfret lafızların incelenmesi üç yönden olur: Birincisi, lafızların tek tek hangi manalara geldiğinin incelenmesidir. Bununla lügat ilmi ilgilenir. İkincisi, lafızların şekil ve sîgaları açısından incelenmesidir. Bu Sarf ilminin konusudur. Üçüncüsü, lafızların kökleri bakımından incelenmesidir. Bu da İştikak ilminin konusudur.

Lafızların terkip halinde incelenmesi ise dört yönden olur: Birincisi, lafız terkiplerinin irap bakımından incelenmesidir. Bu Nahiv ilminin konusudur. İkincisi, mananın, “mukteza-i hâl” açısından incelenmesidir. Bu Maâni ilminin konusudur. Üçüncüsü, maksadın hakikat, mecaz, kinaye, istiare, teşbih vs. yollarla dile getirilişi bakımından incelenmesidir. Bu Beyan ilminin konusudur. Dördüncüsü, kelamın lafzi ve manevi sanatlar açısından incelenmesidir. Bu ise Bedî' ilminin konusudur.

⁶⁷ Râğıb el-İsfahânî, *Mukaddimetü Camii't-Tefasir*, s. 92.

⁶⁸ Kafiyeci, *et-Teysir*, s. 145-147.

⁶⁹ Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kuran*, Beyrut, 2008, s. 771-772; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir* s. 191-195.

6. b. İkinci Grup İlimler:

Sebebi nüzul ve nüzul ortamına ilişkin kıssalardır. Bunlar Kur'an'ın indiği ortamı aydınlatmayı amaçlayan tarihi bilgilerdir. “Kur'an'ın kısa geçtiği, muhtasar bıraktığı hususların anlaşılması ve manadaki bazı inceliklerinin ortaya çıkarılması bu türden bilgilere bağlı olabilmektedir.⁷⁰

6. c. Üçüncü Grup İlimler:

Fıkıh ve Kelam gibi şer'î ilimler ile Fıkıh Usulü gibi bu ilimleri anlamaya yarayan usul ilmidir. Bu gruptaki ilimlerin birinci ve ikinci gruptaki ilimler kadar tefsir için altyapı özelliği taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır.

İbn Âşûr'a göre bu ilimler içinde “dil ilimleri, rivayetler, kıssalar ve Fıkıh Usulü tefsirin doğrudan yararlandığı ilimler iken, Kelam ve Fıkıh ilmi doğrudan yararlanılan ilimlerden değildir. Fıkıh usulünün tefsire katkısı bulunmadığını savunanlar olmuş olsa da bu ilim iki yönden tefsirle ilişkilidir. Birincisi, fıkıh usulündeki pek çok konu dille alakalıdır. İkincisi, fıkıh usulü (Mantık temelli olup, disiplinler arası özellik arz eden) istinbat kaidelerini araştırır ki, bunlar aynı zamanda bir müfessir için de şer'î manaların elde edilmesinde alet durumundadırlar.⁷¹

Zerkeşî de ayetlerden ahkam istinbatında kullanılan fıkıh usulü kaidelerinin bilinmesinin müfessir için bir zorunluluk olduğunu belirtir.⁷²

İbn Âşûr, Kelam ilminin ispata çalıştığı hususların, tefsirin doğrudan hedefi olmadığı için tefsirin buna ihtiyaç duymayacağını belirtmek üzere şunları kaydeder:

“Abdülhakim, Allah'ın mütekellim olduğunun ispatı sadedinde tefsirin kelam ilmine ihtiyacı olduğunu savunurken, Âlûsî de Allah hakkınca caiz ve muhal olan hususlara vakıf olunabilmesinin kelam ilmine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak bize göre durum bu kadar kesin değildir. Çünkü Kur'an'ın Kelamullah oluşu, selef nezdinde bu ilimden önce zaten malum idi. Dolayısıyla bunun tefsir ilmine doğrudan bir katkısı söz konusu değildir. Allah (cc) hakkında caiz ve muhal olan durumların bilinmesi meselesi de aynı şekildedir. Dolayısıyla tefsirin kelam ilmine olan ihtiyacı, bazı

⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 25.

⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 26.

⁷² *ez-Zerkeşî, el-Burhân*, Kahire, 1984, II, 6.

manaların çeşitli delillerle boyutlandırılması (genişletilmesi) bağlamından öteye geçmez. Bu da tefsir için doğrudan bir ihtiyaç değildir.”⁷³

Fıkıh ilmine gelince, İbn Âşûr Süyûtî’yi referans göstererek bu ilmin Kur’an’ın manalarının anlaşılmasına doğrudan bir katkısı bulunmadığını savunarak şunları kaydeder: “Süyûtî gibi biz de, fıkıh ilmini tefsir ilminin temellerinden saymadık. Çünkü fıkıh tefsir ilminden sonra olup, onun bir furuu sayılır. Ancak bir müfessir tefsirinde genişletme yapmak istediği zaman fıkhi meselelere ihtiyaç duyabilir. Bu bağlamda istinbat şekilleri, manaların teşri bakımından açılımları, edebî ve ilmi incelikler tefsirde genişletmeye yardımcı olurlar. Ancak tefsirde genişletme bunlarla sınırlı olmayıp, pek çok ilimden hareketle tefsirlerde genişletme yoluna gitmek mümkündür.”⁷⁴

İbn Âşûr’un bu yaklaşımına rağmen Kafiyeci, “tefsir ilminin konusu murada delalet bakımından Kelamullah’tır”⁷⁵ ifadesiyle tefsir ilmi ile diğer şer’î ilimlerin arasındaki sınıra açıklık getirmiştir. Buna göre tefsir ilminin murada delalet haysiyetiyle Kelam, Fıkıh ve başka ilimlerden faydalanmasının tabii bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Zaten Fıkıh ve Kelam gibi şer’î ilimlerin tefsir ilmine hazırlık (giriş, altyapı) bakımından bağlı oldukları belirtilmiş, bunların zati bakımdan (özleri itibarıyla) tefsir ilmiyle bağlantılı olmadıkları ifade edilmiştir.⁷⁶

Netice olarak tefsir ilminin üç grupta toplanan ilimlerden yararlanan yapıda bir ilim olmasının onun ilimlerin reisi durumunda olmasına engel teşkil etmediği belirtilmiştir. “Çünkü tefsirin İslami ilimlerin aslı olması, onun bütüncül yapıya sahip bir ilim olması yönündendir. Bazı İslami ilimlerden yararlanması ise, bu bütüncül yapının içinde zaten mevcut olan hususların gün yüzüne çıkarılması anlamına gelmektedir.”⁷⁷

Tefsir ilmi bütün bu ilimleri altyapı olarak kullanmak suretiyle üzerinde odaklandığı şey mana/maksat olduğu için Maânî ilminin bu ilimler arasında diğerlerine göre özel bir konumu vardır.

⁷³ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 26.

⁷⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 26.

⁷⁵ Kafiyeci, *et-Teyisir*, s. 158.

⁷⁶ İsamüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa Konevî, *Haşiye ala Envari’t-Tenzil ve Esrari’t-Tevil*, İstanbul, h. 1285, I, 1-13.

⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrir*, I, 27.

Hatta Zemahşerî, tefsir için altyapı olarak gösterilen ilimlerin elde edilmiş dahi olsa mananın bir disiplin halinde incelendiği Maânî ve beyan ilmi olmaksızın tefsirle uğraşmayı yersiz kabul etmiştir:

Tefsir ilmi, Cahiz'in söylediği gibi, öyle her bilgi sahibi olan kişinin söyleyeceği bir alan değildir. Kişi ne kadar fakih, mütekellim, tarihçi, vaiz, nahivci, dilci dahi olsa Kur'an'a mahsus olan Maânî ve beyan ilminde iyice derinleşmedikçe bu ilimleri iyice özümsemedikçe bu yola girişemez ve bu ilmin hakikatlerinden bir şey elde edemez.⁷⁸

Süyûtî bu ilmin önemi hakkında şunları kaydeder:

Müfessirin bilmesi gereken ilimlerden üçü Maânî, beyan ve bedi'dir. Hepsine birden belagat adı verilen bu ilim, Kur'an'ın i'caz inceliklerine riayet etmede müfessirin en büyük yardımcısıdır. Zira i'caza ancak bunlarla vakıf olunabilir.⁷⁹ Sekkakî'nin ifadesiyle "icazın kendisi acayip bir şeydir; hissedilir ancak vasfedilemez. İcazın anlaşılması ancak zevk/tatma yoluyla olur ki, bu zevki bulabilmek ancak uzun yıllar bu iki ilme (Maânî, beyan) hizmet etmeye bağlıdır."⁸⁰

Zerkeşî, tefsire yardımcı bir ilim olarak Maânî'yi açıklarken bu ilmin bir kelâmı "mananın manası açısından incelediğini belirtir."⁸¹ Yani bir terkip içerisinde kullanılmış olan kelimeler orada kullanılmış olmak haysiyetiyle durumun gereğine göre, kendi başlarına taşıdıkları yalın anlamlarından daha öte bir anlam taşırlar. İşte Zerkeşî'nin "mananın manası" derken ifade etmeye çalıştığı husus dilsel olsun tarihsel olsun ve hatta şer'î olsun bütün bu altyapı bilgilerinin tahlili neticesinde elde edilen manaların neticede "muktezâ-ı hâl" (durumun icabı; halin gereği) içerisinde kendisine mahsus bir anlam barındırdığına dikkat çekmektedir. Tefsirin değişik anlam katmanları arasında dolaşarak uzun süreli anlam tahlilleri faaliyeti ile keşfetmeye çalıştığı anlam, bu anlamlar silsilesinin semeresi olan anlamdır ki, diğer ilimlerin yanında Maânî ilminin de vazgeçilmez olarak devreye sokulmasıyla hedeflenen husus budur. "Mananın manası" ifadesi, Maânî ilminin bu özel fonksiyonunu bize hatırlatmaktadır. Cahiz, Zemahşerî ve Sekkakî gibi ulemanın söylemeye çalıştığı husus kanaatimizce bu olmalıdır.

⁷⁸ Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, ty. I, 15.

⁷⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, Kahire, ty., II, 181.

⁸⁰ Bkz. Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali Sekkakî, *Miftahu'l-Ulum*, Beyrut, 1987, s. 416.

⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 174.

Netice olarak Maânî ilmi mutlak manada terkipler üzerinde çalışırken tefsir ilmi de özel olarak Kur'an terkipleri üzerinde mana incelemesi yapmaktadır ki, tefsir ilminin konusu incelenirken buna değinilmiştir. Bu yönüyle tefsirin Maânî ilmi diğer altyapı ilimlerinden farklı olarak ayrılmaz bir ilişki içerisinde bulunduğu ifade edilmiştir.

Sonuç

Tefsir İlmi, diğer dinî ilimler arasında mümtaz bir yere sahip olmuştur. Bu durum, dinin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i ve onun açıklanmasını kendisine konu edinmesi sebebiyledir. Diğer dinî ilimlerin, kendi özel amaçları doğrultusunda kaynak olarak kullanacakları bilgilerin sahih bir anlam ifade edip etmediklerinin tespit edilmesi görevi bu ilme aittir. Bu yönüyle tefsir, dinî ilimlerin kullanacağı dili başlangıç itibariyle tespit edici niteliktedir. Ulema arasında Tefsir İlmi'nin ilimlerin reisi olarak nitelendirilmesi de bu anlamdadır.

Tefsir İlmi'nin güncel anlamda sahip olduğu işleve gelince o, ilimlerin başlangıç aşamasında yapmış olduğu fonksiyona benzer bir görevi canlı bir şekilde sürekli olarak yapma potansiyeline sahiptir. İlimlerin başlangıcında böylesine önemli bir yere sahip olan Tefsir İlmi, tarih boyunca önemini korumuş canlı bir ilimdir. "Kur'an'ın nüzülü tamamlanmış olup, tenezzülâtı ise kıyamete kadar devam etmektedir" sözü, onun bu yönünü anlatmaktadır. Tefsir ilmi, Kur'an'ın nüzulünden itibaren tarihin her döneminde ister dilsel olsun ister tarihsel ya da dinî olsun, her hangi bir konuda murad-ı ilahînin beşer gücü nispetince tespitinin yapıldığı bir zemindir. Bu açıdan, tarihten günümüze değin devam eden farklı Kur'an yönelişlerini ve farklı tefsir tarzlarını, Tefsir ilminin diğer ilimlere zemin teşkil etmesiyle izah edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkam*, Riyad, 2003.
- Beydâvî, Ebu Said Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Beyrut, ty.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, 1955.
- Demirci, Mehmet, “Mana ile Hüküm Ayırımında Tefsir İlminin Yeri”, *İslami İlimler Dergisi*, s. 199-214. Çorum, 2010.
- Duman, M. Zeki, “İmam Gazali'nin Tefsir Anlayışı, Metodu ve Tefsiri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, s.183-205, Kayseri, 1989.
- Duman, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak: Kur'an-ı Kerimin müzul Strasına Göre Tefsiri*, Ankara, 2008.
- el-Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, (çev.), H. Yunus Apaydın, Kayseri, 1994.
- el-Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Beyrut, ty.
- el-Vergammî, Muhammed b. Muhammed b. Hammad İbn Arafe, *Tefsiru İbn Arafe*, Beyrut, 2008.
- Endelüsî, Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, Kahire, 1983.
- er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *el-Mahsul fi İlmi'l-Usul*, Müessesetü'r-Risale, ty.
- es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kuran*, Beyrut, 2008.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire, 1984.
- Ferâhî, Abdülhamid b. Abdülkerim, *et-Tekmil fi Usuli't-Tevil*, yy., h. 1411.
- Görgün, Tahsin, “İnşâ”, *DİA*, İstanbul, 2000.
- Gürler, Kadir, “Kur'an'ın Rey ile Tefsirini Yasaklayan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, c.III, sayı: 5. s. 17-46.
- Hazin, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübabü't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, yy., h. 1317.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Ğalib, *el-Muharrarul'l-Veciz*, (thk.), Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut, 1993.

- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut, 1987.
- İltaş, Davut, *Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delalet Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006.
- Kafiyeci, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman, *et-Teyşir fi Kavai'di İlmi't-Tefsir*, Dimeşk, 1990; *et-Teyşir fi Kavâidi İlmi't-Tefsir*, (thk.), Zehebî, Muhammed Hüseyin, Kahire, 1998.
- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı (Hicri İlk Üç Asır)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- Konevî, İsamüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa, *Haşiye ala Envari't-Tenzil ve Esrari't-Tevil*, İstanbul, h. 1285.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Aynü'l-A'yan: Tefsiru'l-Fatiha*, İstanbul, h. 1325.
- Okumuş, Mesut, *Gazali'nin Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi (Doktora tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Mukaddimetü Camii't-Tefasir*, (thk.), Ferhat, Ahmed Hasan, Kuveyt, 1984.
- Sadruşşeri'a, Ubeydullah b. el-Mesud el-Mahbubî el-Hanefî, *et-Tavzih fi Halli Gavamizi't-Tenkih*, İstanbul, ty.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairi, *el-Cevahiru'l-Hisan*, Beyrut, 1997.
- Sekkakî, Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, *Miftahu'l-Ulum*, Beyrut, 1987.
- Şirbinî, Muhammed Hatib, *es-Siracu'l-Münir*, Beyrut, 2004.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Camii'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1984.
- Tabressî, Ebu Ali Fadl b. Hasan, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, (thk.), Haşim Mahallati, Fadlullah Tabatabai, Beyrut, 1986.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzûati'l-Ulûm*, Beyrut, 1985.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd, *el-İksir fi İlmi't-Tefsir*, Kahire, 1977.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire, 1976.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut, ty.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfan*, Beyrut, 1995.